

VIRGINIA WOOLF

ENTRE L'ESCRITURA I LA MALALTIA

JOSEP BALLESTER-ROCA I NOELIA IBARRA-RIUS

Els autors ofereixen una anàlisi de la malaltia mental en l'obra d'una escriptora clau del segle xx: Virginia Woolf. La revisió crítica del seu llegat literari ens permet acostar-nos a la que potser és una de les figuracions literàries més intenses al voltant de la malaltia, de les seues metàfores i, al temps, a les representacions, els eufemismes, silencis i monstres, plasmats en les pàgines de la vida i la singular veu d'una escriptora essencial.

Paraules clau: malaltia, literatura, escriptura, Virginia Woolf, dona.

■ INTRODUCCIÓ

La gran majoria de les patologies que patim sovint han estat sobrecarregades de mitologia. Ja des de l'antiguitat les especulacions al voltant de la malaltia la presentaven com un instrument de la ira divina o a saber de quines forces obscures (pensem, per exemple, en la plaga que Apol·lo infligeix als aqueus en la *Iliada* com a càstig pel rapt de la filla de Crises per part d'Agamèmnon). De fet, tota afecció considerada un misteri en un moment determinat serà percebuda com moralment sospitosa; fins i tot s'arribarà a ometre el nom per a evitar insospitats perills, com fa la mare del protagonista en *Armance* de Stendhal quan fuig del mot *tuberculosi* per por que en pronunciar-lo empijore el fill. Així també, la malignitat del mot *càncer* provoca que moltes persones l'amaguen o no s'atrevesquen a esmentar-lo i en la literatura es constaten en exemples de com se sobreentén (recordem *La mort d'Ivan Ílitx* de Tolstoi).

En el present treball es fa un recorregut pels trastorns i malaltia d'Adeline Virginia Stephen, més coneguda per Virginia Woolf. En la seua obra trobem una profunda capacitat d'introspecció, tant en la ficció com en els assaigs, diaris o escrits autobiogràfics, però també documentació que mostra com es viu des de dins la malaltia, els estats d'ànim i els daltabaixos psicològics. Informació que es complementa amb la del cercle més íntim de l'escriptora que esbossa el seu univers clínic i quotidià; de vegades ben difícil de deslligar.

■ LES CRISIS

Sobre la malaltia de Virginia Woolf s'ha parlat a bastament. Avui dia es considera que va patir un trastorn bipolar amb estats d'hipomanies disfòriques i fases depressives severes (American Psychiatric Association, 2000; Baldessarini, 2000). Els tres grans brots de la seua malaltia apareixen a l'estiu de 1895, el maig de 1904 i el juliol de 1913, encara que entre aquests períodes va sofrir algunes crisis també importants. Als tretze anys tingué el primer episodi que la va fer passar més de sis mesos convalescent i abandonar per

molt de temps la redacció del seu diari, iniciada quatre anys abans. El 1897, després d'un fort atac, comenta que la vida és un assumpte ben dur, que es necessita tenir una pell d'elefant que de ben segur l'escriptora pensa que no té (Woolf, 1975). El segon gran brot, el 1904, és realment sever i comporta el primer intent de suïcidi. Malgrat que la seua inestabilitat és important, l'agost de 1912 es

casa amb Leonard Woolf. Tanmateix, el període més greu del trastorn s'estén entre 1913 i 1915. En aquesta època té daltabaixos rellevants, com es reflecteix amb la ingesta el 9 de setembre de 1913 de cent grams de veronal, en un altre intent de llevar-se la vida.

Els col·lapses, malsons i atacs es mantindran fins a l'estiu de 1915. Després, i en contra de tot pronòstic, va estar prou bé fins al 1936 (Woolf, 1980). El 1941 torna a trobar-se força desanimada, amb por que la malaltia s'hi agreuge de nou i haja d'ingressar en un sanatori

«VIRGINIA WOOLF
REFLEXIONA AL VOLTANT
DE LA MALALTIA I COM ENS
FA CONTEMPLAR L'UNIVERS
D'UNA MANERA BEN
DIFERENT»

...the time. I begin
to concentrate.
at home. The
you have given
the happiness.

MONOGRÀFIC

Narrar la salut

com ja s'havia esdevingut en altres ocasions. De fet, escolta les veus que són el preàmbul d'una greu crisi i el 28 de març, després d'escriure dues cartes de comiat, una per a Leonard i l'altra per a la seua germana Vanessa, se submergeix al riu Ouse ben carregada de pedres a les butxaques de l'abric. Fou el darrer intent, i aquesta vegada amb èxit, de llevar-se la vida. Aquest és un fragment de la carta a Leonard:

Estic ben segura que m'estic tornant boja de nou. Crec que no puc passar per una altra d'aquestes terribles temporades. Aquesta volta no em recuperaré. Comence a sentir veus i no puc concentrar-me. Així que estic fent allò que em sembla el millor. M'has donat la major felicitat possible. Has estat en cadascun dels aspectes tot el que s'hi pot ser. No crec que dues persones puguin haver estat més felices fins que va aparèixer la terrible malaltia. No puc lluitar més. Sé que estic destrossant la teua vida, que sense mi podràs treballar. I sé que ho faràs. Podràs comprovar que ni tan sols aquest escrit el puc fer adequadament. No puc llegir.¹

(Bell, 1996, p.226)

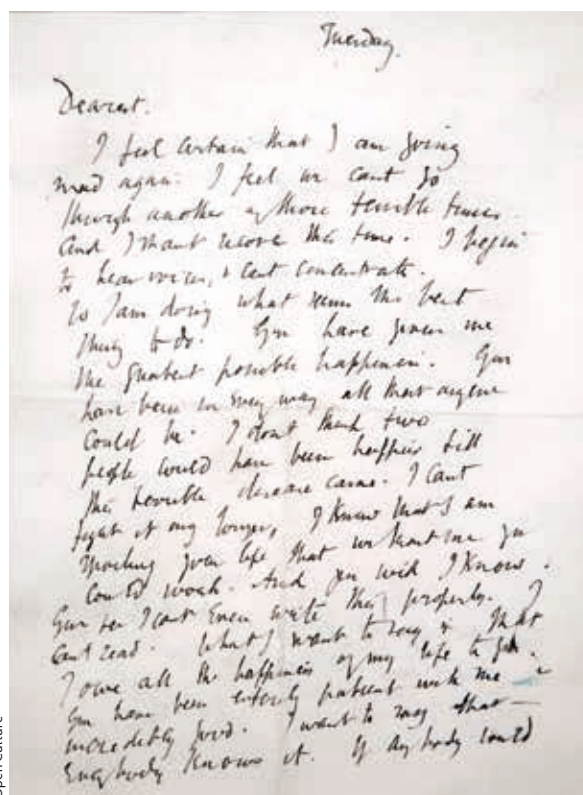
■ FREUD I WOOLF

Sigmund Freud i Virginia Woolf no s'hi van arribar a conèixer personalment fins al 28 de gener de 1938 al seu retir de Hampstead, un any abans de morir Freud i tres abans de faltar l'escriptora. Feia uns mesos que Freud havia arribat a Anglaterra, ben dèbil, cansat i deteriorat pel càncer de mandíbula que patia ja feia temps. De la visita, Virginia Woolf quedà emocionada per la sagaç intel·ligència de l'analista. Segons se sap, l'autora mai no va arribar a psicoanalitzar-se. En aquell moment el diagnòstic de la seua malaltia era trastorn maniacodepressiu i els atacs patits es tractaven amb cures de son, bona alimentació i ambients tranquils, encara que dormia ben poc i menjava menys.

Hom s'ha preguntat el motiu pel qual no es va psicoanalitzar, més sabent l'admiració que sentia Leonard Woolf pel metge vienès (va ser el matrimoni qui va publicar l'obra de Freud a Hogarth Press² una important aposta, tant pel risc de la inversió econòmica com per

¹ «Dearest, I feel certain that I am going mad again. I feel we can't go through another of those terrible times. And I shan't recover this time. I begin to hear voices, and I can't concentrate. So I am doing what seems the best thing to do. You have given me the greatest possible happiness. You have been in every way all that anyone could be. I don't think two people could have been happier 'til this terrible disease came. I can't fight any longer. I know that I am spoiling your life, that without me you could work. And you will I know. You see I can't even write this properly. I can't read.»
La traducció dels autors.

² La trajectòria editorial que van iniciar el 1917 Virginia i Leonard no fou cap broma: no sols van publicar llibres seus sinó també obres fonamentals de John Maynard Keynes, Edward M. Forster, Fiódor Dostoievski, Katherine Mansfield, Anton Txékhov, Thomas S. Eliot, Middleton Murry o l'obra de Sigmund Freud, entre altres.

Open Culture

Imatge on es veu part de la nota manuscrita que va deixar Virginia Woolf al seu marit, Leonard, abans de suïcidar-se.

la possible acusació per part de l'establishment d'obsenitat). Si bé Virginia sempre va ser bastant refractària a les idees de la psicoanàlisi, canvià progressivament des del moment en què visiten Freud, com llegim mesos després de la mort del professor vienès, en l'entrada del diari de l'escriptora. El 2 de desembre de 1939 comenta que ha iniciat la lectura de Freud i comença a devorar els seus escrits (Woolf, 1985). Ja no deixarà de llegir-lo i així es reflectirà en algunes referències de la seua obra, com en *Moments of being* ("Moments de vida") (Woolf, 2013). En certa manera, Virginia Woolf responia al sentit que el pare de la psicoanàlisi havia assignat al poder del passat i a les emocions primitives amagades sota la disfressa de la cultura.

■ UNA FORTA CÀRREGA EMOCIONAL

L'existència de l'escriptora va estar molt marcada per esdeveniments d'una forta càrrega emocional. De fet, el primer s'esdevingué arran de la mort de la mare, de la qual es va culpar al llarg de la seua vida, com també de la del pare i de les persones més properes que van faltar en aquells anys. En aquest sentit, subratllem com a esdeveniment clau la mort de la seua germanastra Stella de peritonitis quan estava embarassada, amb una

Sobre la malaltia de Virginia Woolf s'ha parlat a bastament. Avui dia es considera que va patir un trastorn bipolar amb estats d'hipomànies disfòriques i fases depressives severes. Dalt, retrat de Virginia Woolf realitzat en 1902 per George Charles Beresford.

**«EN MOLTS MOMENTS DELS SEUS
 ESCRITS, SOBRETOT AUTOBIOGRÀFICS,
 VIRGINIA WOOLF COMENTA LA
 NECESSITAT D'ESCAPAR DE LA MALALTIA
 PER MITJÀ DE LA CREACIÓ»**

Smith College

La mort del pare, el 1904, li genera nous sentiments de culpa i l'aparició de veus que la inciten a cometre disbarats. A la fotografia, Sir Leslie Stephen aproximadament el 1860.

greu conseqüència imposada pel pare: la prohibició de pronunciar-ne el nom. Haver de silenciar les seues emocions li va impedir acceptar el dol. Aquesta prohibició, a més, explica l'origen de les males relacions de Sir Leslie Stephen amb els fills. La mort del pare, el 1904, li genera nous sentiments de culpa i l'aparició de veus que la inciten a cometre disbarats, fins que es llança per la finestra, sense conseqüències serioses. El 1906, el seu germà predilecte, Thoby, de tornada d'un viatge a Grècia, mor a causa d'una febre tifoide.

El tercer episodi està bastant documentat, entre altres motius, gràcies al minuciós diari de Leonard dels trastorns de l'esposa en el qual arreplega, per exemple, la incessant mania de parlar durant dies sense parar amb el pare i la mare. S'hi sent culpable i pensa que la pertorbació que pateix és el seu càstig merescut (Figueroa, 2005; García Nieto, 2004). Així mateix, s'ha apuntat que alguns esdeveniments vitals van poder agreujar la malaltia: els possibles abusos sexuals que van patir ella i la germana per part dels seus germanastres Gerald i George Duckworth (DeSalvo, 1989).

Tanmateix, la majoria d'estudiosos atribueix un pes al factor hereditari, una causa idiopàtica fonamental, ja que en la família paterna l'avi tingué almenys tres episodis; el seu cosí escriptor, James Kenneth Stephen, va desenvolupar un trastorn maníac i va ser confinat per la

the time. I hope
the contrast
the time the
have been
the happenings.

MONOGRÀFIC

Narrar la salut

seua agressivitat; el seu pare, Leslie Stephen, preeminent intel·lectual, va patir fortes depressions i s'enfonsà del tot l'any 1895 amb la mort de la seua segona esposa; la seua mare, Julia Duckworth, tingué un dol patològic després de la mort del primer marit; fins i tot la seua germana, Vanessa Bell, sofrí un greu episodi depressiu després de perdre el fill que esperava i una forta crisi, conseqüència d'una tempestuosa relació amb Roger Fry.

■ L'ESCRITURA COM A TERÀPIA

En molts moments dels seus escrits, sobretot autobiogràfics, comenta la necessitat d'escapar de la malaltia per mitjà de la creació. L'escriptura com a vida pròpia, dirà l'abril de 1929, com un testimoni d'una cosa real més enllà de les aparences, que ella transforma a partir de les paraules i que, per aquest motiu, deixa de ferir-la. L'escriptura es convertirà en una forma de fugir d'allò que la pertorbava, d'allò que l'horroritzava (Woolf, 2013). Enfront del sentiment de vulnerabilitat, la creació li procurava la protecció que buscava, com una mena de matalàs interposat davant, entre altres, del pas del temps o les relacions amb les persones estimades. Però quan això trontollava, queia al pou.

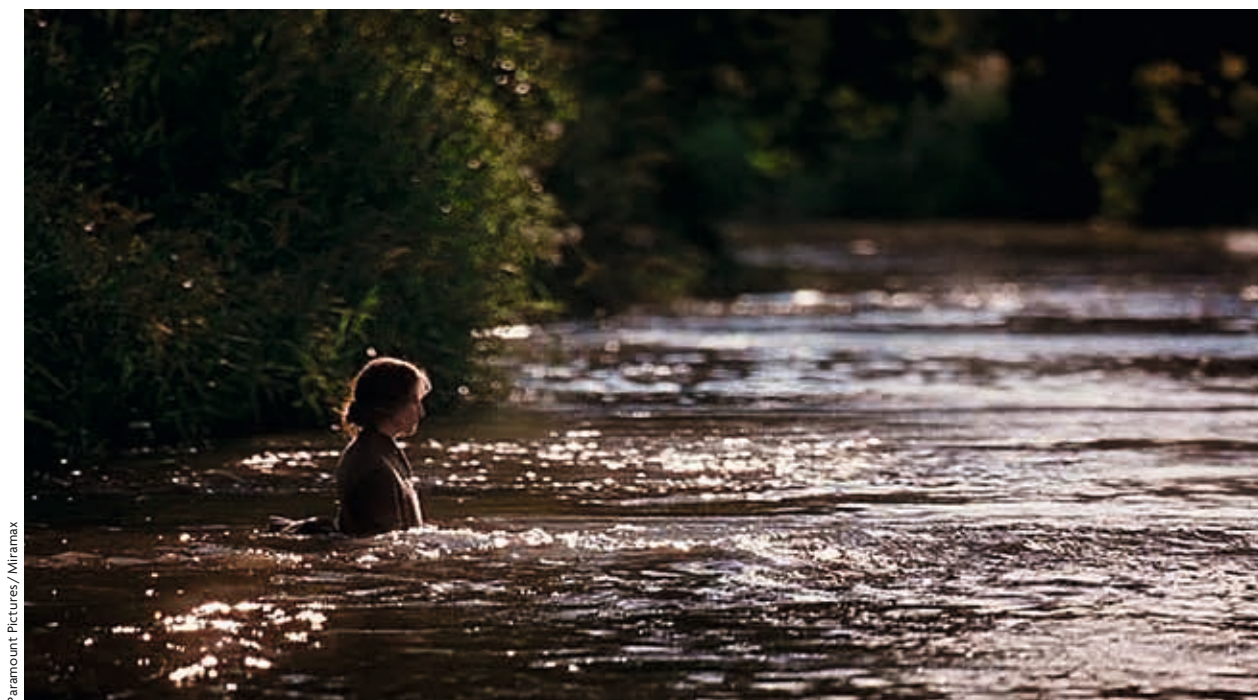
«ALGUNS DELS SEUS PERSONATGES DE FICCIÓ REFLECTEIXEN SÍMPTOMES PSICOLÒGICS QUE CONEIXIA MOLT BÉ»

En aquest sentit, podem llegir *Al far* (Woolf, 1996) com una espècie de psicoanàlisi, amb diàlegs que mai no va realitzar, com un àmbit per dir tot allò que no va pronunciar en vida. Minow-Pinkey (1987) ha suggerit també que la malaltia de Septimus, personatge de *Mrs.*

Dalloway, constitueix una mena de bogeria verbal, caracteritzada per la pèrdua de la capacitat de distingir entre significat i significant, tot confonent els objectes reals i els mots. La desconexió entre les paraules i els seus referents culmina amb la caiguda de Septimus en el forat negre de la bogeria després de ser incapaç de sentir res per la mort del millor amic, com la ma-

teixa Virginia davant la mort de molts dels seus familiars, motiu pel qual sovint se sent culpable.

Si més no, és curiosa la predilecció de l'escriptora per les imatges relacionades amb l'aigua, constatada en l'obra com en la vida, i la tria realitzada per posar-li fi. En les pàgines d'alguns dels seus llibres observem la relació de l'aigua amb la impassibilitat de la natura davant la destinació dels éssers humans i, sobretot, amb la tranquil·litat de la mort. Així es veu a *Mrs. Dalloway*: «s'enfosqueixen i s'il·luminen sota seu, i les onades que amenacen de trencar-se però només esquerden suau-

El 28 de març de 1941 Virginia Woolf posava fi a la seua vida submergint-se al riu Ouse amb les butxaques de l'abric carregades de pedres. A la imatge, fotograma que recrea aquest moment en la pel·lícula *Les hores*, dirigida per Stephen Daldry i estrenada el 2002.

And I thank those
 how often, I feel
 doing what
 I do. You
 must know

Wikimedia

Dalt, imatge de Virginia i Leonard Woolf en 1912, l'any del seu casament.

ment la superfície, es cargolen, s'amaguen i s'incrusten tot regirant les algues perlades»³ (Woolf, 2003, p. 61).

El 1925 va escriure un text, a petició de T. S. Eliot, per a ser publicat en la revista *New Criterion*, amb el títol «On being ill» («Sobre la malaltia») i que eixiria a la llum el gener de 1926. A l'abril, la revista novaïorquesa *The Forum* publicà una versió revisada més breu titulada «Illness: an unexploited mine» («La malaltia: una mina sense explotar»). El 1930 Virginia i Leonard van recuperar l'escrit original en una edició de Hogarth Press, ens van regalar així un text ben farcit d'imatges al voltant de les malalties i el plantejament recurrent de les relacions del cos i de l'ànima. De fet, entre els primers temes, apunta la sospitosa absència de la malaltia entre els grans *leitmotiv* de la literatura i es pregunta per què el fet literari no descriu el drama quotidià del cos i la ment quan ens

**«EN EL PRIMER BROT DE
 LA MALALTIA, L'ESCRITORA
 APUNTA QUE VA SENTIR
 CANTAR ELS OCELLS EN
 GREC, ESCENA QUE ANYS
 DESPRÉS RECREARIA
 EN 'MRS DALLOWAY'
 I EN 'ELS ANYS'»**

trobem convalescents. Fins i tot comenta la pobresa de la llengua anglesa per a reflectir el dolor:

[...] pot expressar els pensaments de Hamlet i la tragèdia de Lear, no té paraules per a descriure el calfred i el mal de cap. Qualsevol adolescent quan s'enamora té Shakespeare o Keats per a expressar els seus sentiments; però deixem un malalt descriure el maldecap a un metge i el llenguatge s'esgota de seguida.⁴

(Woolf, 2014, p. 29–30)

A més, reflexiona al voltant de la malaltia i com ens fa contemplar l'univers d'una manera ben diferent, descobrint-nos aspectes de la realitat no apreciats o examinats des d'una altra perspectiva: «Existeix, hem de confessar-ho (i la malaltia és el gran confessor), una franquesa infantil en la malaltia; hom diu coses, s'hi diuen veritats que la cautelosa respectabilitat de la salut oculta [...] En la malaltia cessa aquesta simulació»⁵ (Woolf, 2014, p. 35–36). En el fons, ens esbossa la profunda solitud en la qual es troba l'ésser humà.

No ens endinsarem en especulacions sobre com hauria pogut ser la seua obra sense la malaltia o amb els actuals avenços psiquiàtrics, encara que sense dubte les circumstàncies personals afectaren la manera d'afrontar la seua existència i la seua creació. Pensem com alguns dels seus personatges de ficció reflecteixen símptomes psicològics que coneixia molt bé; per exemple, l'ansietat i el deliri de Septimus Smith que acaba en suïcidi, els qualificatius de boig que li adrecen els metges com a guardians de la normalitat o l'existència de Clarissa Dalloway. Sovint va assenyalar com a gènesi del material ficcional les experiències pròpies i, en especial, fruit de les crisis durant les quals les idees i

les paraules li fluïen com un volcà. En el primer brot de la malaltia, l'escriptora apunta que va sentir cantar els ocells en grec, escena que anys després recrearia en *Mrs. Dalloway* i en *Els anys* (Woolf, 1988).

⁴ «English, which can express the thoughts of Hamlet and the tragedy of Lear, has no words for the shiver and the headache. It has all grown one way. The merest schoolgirl, when she falls in love, has Shakespeare, Donne, Keats to speak her mind for her; but let a sufferer try to describe a pain in his head to a doctor and language at once runs dry.»

FONT: <http://www.woolfonline.com>. Traducció dels autors.

⁵ «There is, let us confess it (and illness is the great confessional) a childish outspokenness in illness; things are said, truths blurted out, which the cautious respectability of health conceals. [...] In illness this make-believe ceases.»

FONT: <http://www.woolfonline.com>. Traducció dels autors.

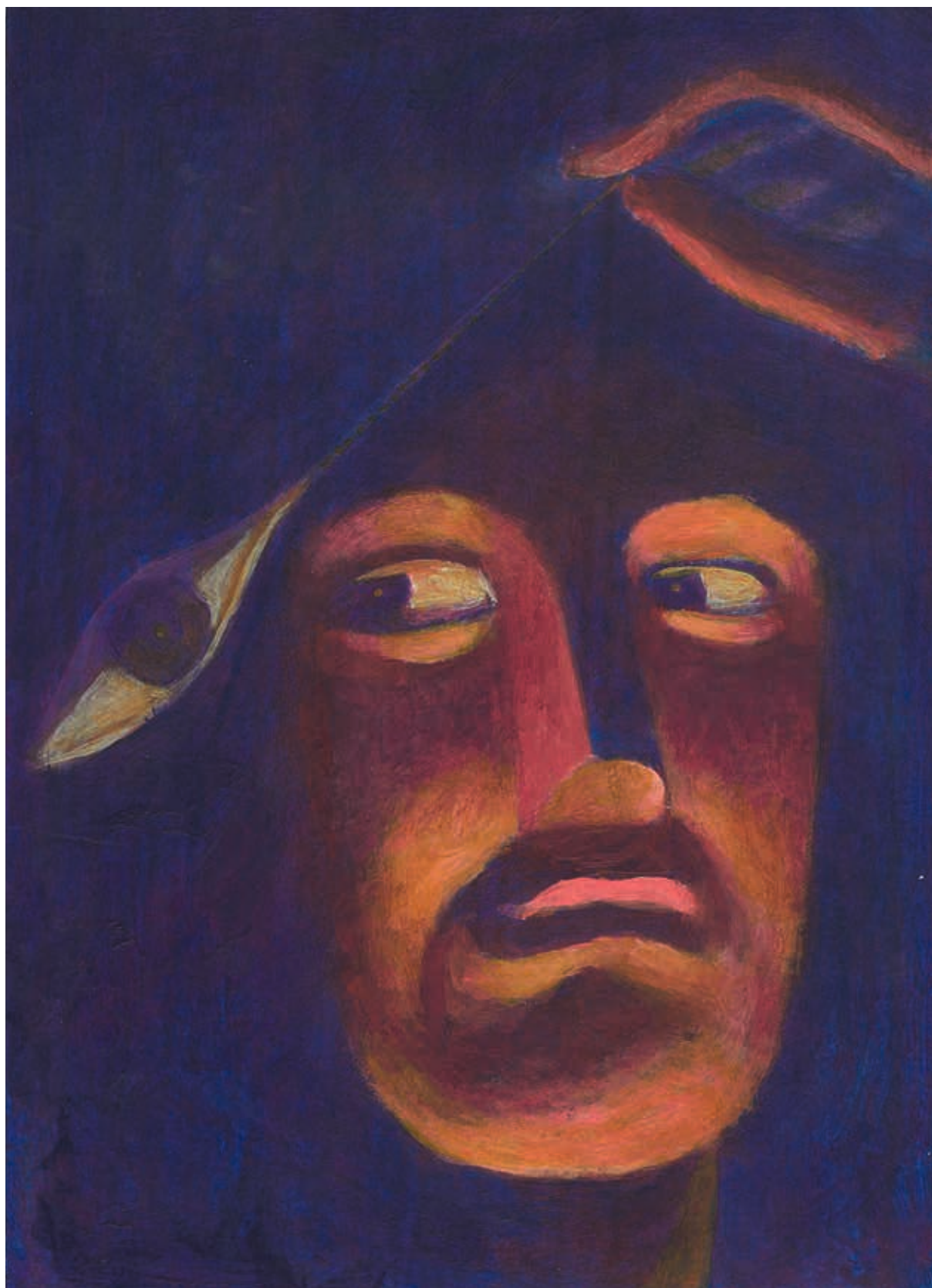
³ «while the sea darkens and brightens beneath him, and the waves which threaten to break, but only gently split their surface, roll and conceal and encrust as they just turn over the weeds with pearl.»

FONT: <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200991h.html>

More subtle faces...
as the time. I begin
to concentrate.
at this time
you have seen
the happenings.

MONOGRÀFIC

Narrar la salut

Paco de la Torre. *Pendulocular B*, 2017. Acrílic sobre paper, 20 x 28,8 cm.

And I want to know
how much, I want
to know what
you
think possible

John Cummings

El diagnòstic de la seua malaltia era trastorn maniacodepressiu i en aquell moment els atacs es tractaven amb cures de son, bona alimentació i ambients tranquils. Tot i això, l'autora dormia i menjava ben poc. Imatge de l'habitació de l'escriptora en Monk's House, el seu retir campestre a Rodmell, a Sussex (Anglaterra).

En *Mrs. Dalloway*, possiblement una de les seues grans obres, Virginia Woolf parla de totes les seues preocupacions del moment: la salut mental, l'ambient patriarcal i el paper de la dona en la societat, el fet de viure i el suïcidi, entre altres temàtiques. Amb la crònica d'un dia de juny de 1923 en la vida de Clariss Dalloway, dona de mitjana edat, entretinguda a organitzar una festa periòdica d'amics, s'hi narra també una altra història equidistant, la de Septimus Warren Smith, de depressiu i veterà heroi de guerra. A partir dels dos protagonistes, la senyora Dalloway i Septimus, ens mostra el vaivé de la ment, ens allunya i acosta el passat i el present, ens descobreix impressions, sentiments d'angoixa, records... Ens suggereix una realitat subjectiva captada pel devesall de sensacions inesgotables acumulades al pensament, les reflexions, l'angoixa patida per la mateixa escriptora, barrejada amb la trama paral·lela de Septimus i el seu plantejament del suïcidi com a única eixida. Imatges que se succeeixen en un discurs mental en què les paraules són fonamentals, els mots dits i, sobretot, els pensats, en una representació del fluir de la consciència.

■ A TALL DE CONCLUSIÓ

Tant dels seus escrits com dels documents dels éssers més íntims se'n desprèn un caràcter depressiu, molt escèptic i amb poques esperances, amb idees recurrents de suïcidi i por de la gent. Al mateix temps es mostra aterrida per la solitud, molt autocrítica i amb constants sentiments de culpa, amb terribles maldecaps, insomni i,

sovint, fàstic pel menjar. Alguns dels metges van atribuir a la literatura els problemes de salut de l'autora. Fins i tot algun li va recomanar que l'abandonara, ja que els brots forts que patia, anomenats en el diari com «l'ona» i «l'horror», sovint s'accentuaven després del gran esforç que li suposava escriure. Virginia Woolf mai no en va fer cas i, encara que els llargs atacs van afectar la seua feina, amb períodes sense poder escriure, va tenir una gran força de voluntat per construir una admirable, vasta i original obra. La pertinaç i perspicax manera de treballar sorprenia fins i tot Leonard, com podem llegir al llarg dels diaris de l'espòs i editor (Woolf, 1970). Des de la nostra òptica, atribuïm al fet creatiu l'ajuda per a poder suportar aquell calvari que va viure; en la seua lluita sorda contra el setge de la malaltia, la literatura fou una taula davant el naufragi continu. En aquesta línia entenem l'exploració sovintejada dels darrers escrits de les complexitats del jo i la seua anàlisi de consciència dels

personatges. Com havia de deixar de conèixer-se, d'escriure's i de llegir-se? Com havia d'abandonar el propi viatge interior? ☺

REFERÈNCIES

- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington: APA.
- Baldessarini, R. J. (2000). A plea for integrity of the bipolar disorder concept. *Bipolar Disorders*, 2, 3–7. doi: [10.1034/j.1399-5618.2000.020102.x](https://doi.org/10.1034/j.1399-5618.2000.020102.x)
- Bell, Q. (1996). *Virginia Woolf. A biography*. Londres: Hogarth.
- DeSalvo, L. (1989). *Virginia Woolf: The impact of childhood sexual abuse on her life and work*. Berkeley: University of California Press.
- Figueroa, G. (2005). Virginia Woolf: enfermedad mental y creatividad artística. *Revista Médica de Chile*, 133, 1381–1388. doi: [10.4067/S0034-98872005001100015](https://doi.org/10.4067/S0034-98872005001100015)
- García Nieto, R. (2004). Virginia Woolf: caso clínico. *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, 92, 3501–3519.
- Minow-Pinkey, M. (1987). *Virginia Woolf and the problem of the subject*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Woolf, L. (1970). *The journey not the arrival matters: An autobiography of the years 1939-1969*. Londres: Harcourt, Brace & World.
- Woolf, V. (1975). *The letters: Vol. I. The flight of the mind, 1888-1912*. Londres: Chatto & Windus.
- Woolf, V. (1980). *The letters. Vol VI. Leave the letters till were dead, 1936-1941*. Londres: Chatto & Windus.
- Woolf, V. (1985). *The diary of Virginia Woolf. Vol. V*. Londres: Penguin.
- Woolf, V. (1988). *Els anys*. Barcelona: Edhasa.
- Woolf, V. (1996). *Al far*. Barcelona: Edicions 62.
- Woolf, V. (2003). *Mrs Dalloway*. Barcelona: Proa.
- Woolf, V. (2013). *Momentos de vida*. Barcelona: Lumen.
- Woolf, V. (2014). *De la enfermedad*. Barcelona: Centellas.

Josep Ballester-Roca. Catedràtic del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura de la Universitat de València (Espanya). En l'actualitat presideix la Societat Espanyola de Didàctica de la Llengua i la Literatura (SEDLL).

Noelia Ibarra-Rius. Contractada doctora del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura de la Universitat de València (Espanya) i vicedegana de la Facultat de Magisteri. Forma part de la junta directiva de la Societat Espanyola de Didàctica de la Llengua i la Literatura (SEDLL).